

НОВОСЕЛЬЦЕВА І. В.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ГЕШТАЛЬТ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті робиться спроба вирішити проблему явища гештальтів у сучасній когнітивній лінгвістиці. Наведена лінгвоісторіографія цього терміна в психології та його сприйняття сучасними психологами, психотерапевтами та лінгвістами.

Ключові слова: гештальт, емпіричний гештальт, гештальтпсихологія, гештальт-теорія, інсайт.

В статье делается попытка решить проблему явления гештальтов в современной когнитивной лингвистике. Приведена лингвоисториография этого термина в психологии и его восприятие современными психологами, психотерапевтами и лингвистами.

Ключевые слова: гештальт, эмпирический гештальт, гештальтпсихология, гештальт-теория, инсайт.

The article focuses on the insight into the issue of gestalts in modern cognitive linguistics. It provides a brief history and causes of the term origin in psychology and its perception by modern psychologists, psychotherapists and linguists.

Key words: gestalt, empirical gestalt, gestalt psychology, gestalt theory, insight.

Проблема гештальтів в привертає увагу як вітчизняних (А. М. Безпаленко, М. М. Болдирєв, В. А. Маслова, Є. М. Соколов та інші), так і зарубіжних (Дж. Лакофф, Л. Талмі, Р. Ленгекер та інші) дослідників. **Актуальність** дослідження направлена на визначення місця цього відносно нового терміна в сучасній когнітивній лінгвістиці. Тому **метою** є з'ясування ознак гештальту, які вирізняють його з-поміж інших термінів, що використовуються в цьому науковому напрямі. Це передбачає вирішення таких **завдань**: 1) з'ясувати походження терміна *гештальт*; 2) проаналізувати погляди науковців на проблему гештальтів у лінгвістиці; 3) обґрунтувати доцільність використання терміна *гештальт* в сучасній когнітивістиці.

На сучасному етапі розвитку науки в когнітивній лінгвістиці вчені мають на меті визначити взаємозв'язок структур знання та мовних одиниць, дослідити досвід їх використання на основі дослідження мовного досвіду в цілому та сконструювати моделі цих структур в свідомості людини, що зробить значний внесок у загальну теорію інтелекту. Оскільки центральне поняття, яким оперують науковці когнітивного спрямування, – це *когніція*, що вміщує в себе всі способи пізнання людиною оточуючого світу і також нерозривно пов'язана з мовою, то доцільно говорити про зв'язок когнітивної лінгвістики з іншими науками про людину, зокрема з психологією [1:20–22], тому варто починати дослідження терміна *гештальт* саме з психології, де його вперше почали досліджувати.

Уперше він був введений австрійським вченим К. Еренфельсом у праці “Про гештальт-якості” (1890) [2]. У перекладі з німецької *гештальт* (*die Gestalt*) означає “фігура, форма, образ, конфігурація” [3]. Далі його досліджували такі психологи, як Макс Вертгеймер, Курт Коффка, Вольфганг Келлер, Фредерік Перлз та інші. У наш час гештальт став об’єктом уваги для психотерапевта Гордона Уілера та російських психологів Є. М. Соколова, Д. М. Хломова, О. Р. Калітеєвської та інші.

Фактор, що спричинив появу терміна *гештальт* в психології, на думку К. Коффки [4:22–23], став той факт, що дослідження в рамках традиційної психології стали значно відірваною від життя, де досліджуються окремо взяті елементи замість цілісності буття. Психологія, в якій не має місця для концептів смислу та значущості, не може бути повною [4:19]. Усе, що можна запропонувати в традиційному спрямуванні, це базу, на якій потім можна збудувати культурний аспект людини. В основі концепції позитивізму, експериментальної та асоціативної психології покладені методи споглядання, сприйняття та асоціацій, в рамках яких не була знайдена відповідь на питання: як побудована свідомість та інтелект. Їх змінила гештальт-теорія та побудована на ній гештальтпсихологія, де гештальт став центральним терміном. Прибічником такого погляду також є і Ф. Перлз, який говорить про те, що один з найфундаментальніших фактів, що людина – цілісний організм, ігнорується в традиційній психології [5:7]. В. Келер вважає, що в традиційній психології можна визначити тільки причину та результат. На противагу цьому гештальт-підхід пропонує пояснення в термінах мотивів та цінностей. Базуючись на теорії причин, у традиційній психології не вдалось включити культурний аспект. У гештальт-підході поєднуються між собою уявлення про людину як про індивіда і як про соціальну істоту [6:16]. За К. Коффкою, “застосувати гештальт-теорію значить визначити місце окремих складових у цілому, ступінь їх відносної незалежності і поділ цілого на суб-цілісності. <...> кожен гештальт має чітку структуру та значення” [4:22]. Поняття структури, цілого, що не зводиться до властивостей окремих часток, допомагає новій психології подолати механістичну та віталістичну теорії [7:29], де функціонування людини зводиться до простого руху безлічі атомів, відділяючи від фізичного буття духовний початок як непов’язану з матеріальним тілом субстанцію [5:10–11].

В гештальт-теорії, за М. Вертгеймером [8:96–97], робляться спроби визначити різницю між сумарними єдностями, з одного боку, і гештальтами, структурами – з іншого, приділяючи більшу увагу розробці

засобів для дослідження цілісних полів, з яких складається *гештальт*, ніж окремих його складових. Це зумовлено тим, що важливими в цій теорії є дві речі: структурне значення частин та характер їх внутрішнього зв'язку з визначеною метою. Головне в цій теорії – це перехід від сукупності окремих елементів поверхневої структури до об'єктивно кращої адекватної структури, оскільки набагато складніше встановити критерії структурного бачення, ніж критерії часткової істини [5:278].

Гештальт виступає засобом категоризації об'єктів [9:86]. Повсякденна свідомість оперує саме базовим рівнем, на якому зберігається найбільша частина нашого знання і який не потребує спеціальних, теоретичних знань про об'єкт. На цьому рівні сприйняття категоризація об'єктів здійснюється *гештальтно*, тобто неподільно. Людина сприймає об'єкти і оперує їх концептами несвідомо, не замислюючись над їх основними характеристиками і складовими компонентами. Це, у свою чергу, пов'язано з поняттям *інсайту* [8:8] – цілісною інтелектуальною реакцією “схоплення” суті ситуації, що дає людині змогу змодельовати її у своїй свідомості та відреагувати певним чином.

Російські психотерапевти Д. М. Хломов та О. Р. Калітеєвська у книзі “Філософія гештальт-підходу” дають визначення гештальту як моделі індивідуального руху людини. Вони порівнюють гештальт з Дао і вважають його не системою, чи структурою, а шляхом чи послідовністю образів, що створюють рух, тобто, якщо людина вже обрала який-небудь шлях, то далі він сам вже повинен розвинути. Гештальт-підхід вони визначають як “одну із великої кількості моделей розуміння та опису досвіду” [10:21].

У лінгвістиці вчені не дійшли одностайної думки щодо визначення гештальту та його місця в системі інших понять когнітивістики. На думку російського лінгвіста В. М. Телії [11], **гештальт** “ще не отримав ні в лінгвістиці, ні в інших науках когнітивного циклу не тільки загально визнаної дефініції, але й взагалі не освоєний як інструмент концептуального апарату цих наук”. Але, незважаючи на це, учені роблять спроби дати визначення цьому поняттю. Наприклад, М. М. Болдирєв [12:82] визначає *гештальт* як про один з різновидів прототипу. Учений вважає, що прототип – це ментальна репрезентація, чи когнітивний орієнтир категорії: будь-який образ, схема, ідеал, стереотип, *гештальт*. Але з іншої сторони, він говорить про одну з функцій людської свідомості – функцію *гештальтного* сприйняття [10:88–89], що полягає в сприйнятті цілого в цілісності його частин. На базовому рівні складові частини об'єкта

співвідносяться з його функціями, визначають зовнішню форму, звідси і те, як його сприймуть та категоризують. Л. О. Черненко та В. А. Дошинський [12] запропонували теорію концептуального аналізу для виявлення глибинних, експліцитно не виражених характеристик імені, якими вони вважають *гештальти*.

За академіком Є. М. Соколовим [13], **гештальт** – асоціативно організована неповторна сукупність образів, властивості якої не можна здобути із властивостей окремих його частин. Цей термін було введено у зв'язку із необхідністю підкреслити якісну своєрідність сприйняття паттерну елементів, яка не зводиться до їх простої суми. Схоже визначення наводить А. П. Мартинюк, визначаючи гештальт як “більш високоорганізованим видом когнітивної структури” [14:2]. Він вважає, що гештальт може містити різні рівні організації інформації: образний, схематичний, фреймовий, сценарний. Так, ми підходимо до питання організації гештальту.

Сучасний російський лінгвіст Н. І. Колодіна в статті “Мовна категоризація світу та проблеми когнітивної семантики” [1:217] пропонує до розгляду схему розумової діяльності, в якій міститься таке базове накопичення елементів досвіду, які являють собою єдине поле, де всі його елементи не тільки взаємопов'язані, але й взаємозалежні. Ці елементи досвіду модельного типу є прообразом всіх тих можливих варіантів осмислення оточуючої дійсності, завдяки їх мозаїчній комбінації утворюються розумові уявлення (у вигляді картинки будь-якого типу) як в процесі пізнання, так в процесі розуміння. Ця теорія базується на теорії Г. П. Щедровицького, який запропонував розділити розумову діяльність людини на три пояси, автономні у відношенні один до одного: 1) пояс соціально організованої і культурно закріпленої колективно-групової розумової діяльності; 2) реалізація поліфонічної та полі парадигматичної думки – комунікації; 3) чисте мислення в невербальних схемах, формулах, таблицях [15]. На нашу думку, підхід полярної організації свідомості розкриває сутність лінгвістичного гештальту, його організації та призводить до необхідності детального вивчення та подальшої розробки цієї теорії.

Ще одним підтвердженням того, що когнітивна лінгвістика потребує ширшого, глибшого та більш комплексного поняття, ніж концепт, є теорія трансформаційної граматики Ноама Хомського, який пише “<...> коли судження реалізується як фізичний сигнал, в мисленні утворюється система суджень, які виражають значення речення; цей фізичний сигнал і система суджень пов'язуються з певними формальними операціями, які в сучасних

термінах можна назвати граматичними трансформаціями. Продовжуючи використовувати сучасну термінологію, ми можемо розрізняти поверхневу структуру речення, систему категорій та складових, яка прямо пов'язана з фізичним сигналом, і закладену в її основі глибинну структуру, також систему категорій та складових, але більш абстрактного характеру” [16:39–40]. Розгляд системи категорій, суджень та складових, глибинних структур, реакції людини на зовнішню ситуацію, формальних операцій також дає привід говорити, що окремо концепт або фрейм не зможуть повною мірою вмістити в собі та описати ці процеси.

Представник американської школи когнітивної лінгвістики Дж. Лакофф вводить поняття *емпіричного гештальту* [17:112–119] – багатомірного структурованого цілого, та зводить його до наступних принципів (на прикладі ведення бесіди):

1) гештальти складаються з певних ієрархічно побудованих частин та утворюють цілісності;

2) залежно від певних чинників (позиції спостерігача, прийнятих поглядів), гештальт можна розкласти на окремі елементи декількома способами; залежно від цього відношення між цими складниками будуть різними;

3) гештальти можуть мати між собою зв'язки різного характеру або бути спроектованими один на одного через логічне виведення або культурні асоціації; залежно від цих відносин кожен з гештальтів може отримувати нові властивості;

4) гештальти покладено в основу всіх процесів людської діяльності, які, у свою чергу, також можна вважати гештальтами;

5) аналіз гештальту не потребує розкладення його компонентів на елементарні частки.

Цей учений вважає, що основні сподівання, покладені на теорію лінгвістичних гештальтів, полягають в тому, що, по-перше, в категоріях лінгвістичних гештальтів можна буде описати та пояснити співвідношення глибинних та поверхневих форм мовних висловлень і, по-друге, що активна взаємодія – саме через гештальти – лінгвістики з психологією, філософією, логікою, соціологією, літературою тощо сприятиме найбільшому прогресу в творенні цієї науки, в якій основним є вивчення людини через мову [17].

Базуючись на твердженні Г. Пауля, що “будь-яка граматична категорія виникає на основі психологічної” [18:315], а також О. С. Кубрякової про те, що “центральні для людської психіки концепти відображені в граматиці мов і <...> за допомогою саме граматичної категоризації створюється

концептуальна сітка, каркас для розподілення всього концептуального матеріалу, вираженого лексично” [19:91], та на положенні М. М. Болдырева про те, що концепти – це лише прості поняття, оскільки виділяють більш складні структури: сцени, сценарії, епізоди, фрейми, прототипи, пропозиції та інші формати знань [9:12], вважаємо за доцільне розглядати не окремі концепти в мові, а саме гештальти, які вміщують в собі і лексичні, і граматичні, і синтаксичні концепти, фрейми, прототипи, а можливо, й певні сценарії, поєднані між собою зв’язками взаємозалежності. Отже, поява терміна *гештальт* у психології, а потім і в лінгвістиці дала змогу вченим ширше поглянути на проблему організації людської свідомості та почати дослідження не окремих її складових, а структурних цілісностей, аналізуючи мислення людини з урахуванням всіх аспектів її буття та діяльності.

Перспективою дослідження є подальша розробка лінгвістичної теорії гештальтів, їх моделювання як відображення свідомості етносу, виявлення структури кожного гештальту та встановлення взаємозв’язку між його складовими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев // Материалы Второй Междунар. шк.-семинара по когнитив. лингвистике, (Тамбов, 11–14 сентября 2000 г.) / отв. ред. Н. Н. Болдырев ; редкол. : Е. С. Кубрякова и др. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – Ч. 2. – 261 с.
2. Безпаленко А. М. Слово в аспекті гештальт-теорії. Принципи суміжності / А. М. Безпаленко. – К. : Бджола, 2011. – 424 с.
3. <http://www.lingvopro.abbyyonline.com>
4. Koffka K. Principles of gestalt psychology [Електронний ресурс] / К. Кoffka. – Режим доступу : <http://www.reasoned.org/dir/gestalt.htm>
5. Перлз Ф. Гештальт-подход и Свидетель терапии [Електронний ресурс] / Ф. Перлз. – Режим доступу : http://www.koob.ru/perls/geshtalt_approach_and_eye_witness_to_therapy
6. Келер В. Гештальт-психология / В. Келер. – М. : ООО “Изд-во АСТ-ЛТД”, 1998. – 704 с.
7. Уилер Г. Гештальт-терапия постмодерна: за пределами индивидуализма / Г. Уилер. – М. : Смысл; ЧеРо, 2005. – 489 с.
8. Вертгеймер М. Продуктивное мышление / М. Вертгеймер ; общ. ред. С. Ф. Горбова, В. П. Зинченко. – М. : Прогресс, 1987. – 336 с. : ил. 213.
9. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по англ. филол.] / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.
10. Хломов Д. М. Философия гештальт-подхода / Д. М. Хломов, О. Р. Катилеевская. – М. : Библиотека гештальт-терапевта, 2008. – 88 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 288 с.
12. Черненко Л. О., Дошинский В. А. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Черненко, В. А. Дошинский // Весник МГУ. – Сер. 9 : “Филология”. – 1996. – № 6.
13. Соколов Е. Н. Векторная психофизиология / Е. Н. Соколов // Психофизиология : [учебник для вузов] / под ред. Ю. И. Александрова. – [3-е изд. доп. и перераб.] – СПб. : Питер, 2006. – С. 458–455.
14. Мартинюк А. П. Гештальт у структурі значення англословних гендерно маркованих метафоризованих номінацій [Електронний ресурс] / А. П. Мартинюк. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/natural/nvnu/filolog/2007_3/1/2.pdf
15. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М., 1995. – 759 с.
16. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 123 с.
17. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф ; [пер. с англ. под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
18. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960.
19. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996.